

EGY VIDÉKI TÖRÖK ÚR OTTHONA A XVI. SZÁZADBAN

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1959. május 18-i jelölvasó ülésén

Vidékinek azért nevezem őt, mert hosszabb időn át fővárosától távol, egy határmenti kerületi székhelyen, nevezetesen Ğudán élt és Budán fejezte be életét, úrnak azért, mert holtában is úrnak, cselebinek mondták, nevével együtt Ali cselebinek (‘Ali čelebi-nek*).

A cselebi szó mint rangszerű megjelölés a XV. század elején többi között a Tamerlán fogságába esett Bajazid szultán fiai, tehát Oszmán-házi hercegek címe volt, de másfél század alatt, amíg a szó Magyarországra ért, sokat veszített korábbi jelentéséből. A XVI. század közepén a szó a vidéki kerületi defterdár, ennek tisztviselője, sőt török kalmár neve mellett is előfordul; írástudó, litterátus embereket illetett meg, és nem volt kiválóan magas álláshoz kötve. Az Ali névhez kapcsolva sem volt ritka; ismeretes például, hogy az 1543-ban Bruszában elhunyt költőnek és műfordítónak, Vasí‘ ‘Alisznak köznyelvi neve Ali cselebi volt, és egy budai defterdár 1550 körül szintén az Ali cselebi nevet viselte. Fel kell azonban tételeznünk, hogy ugyanazon idő tájban két személyt megkülönböztető jelzők nélkül nem neveztek Ali cselebinek, mert az — különösen ugyanazon a hivatalkörön belül — zavarra adott volna okot.

Az az Ali cselebi, akinek az otthonába betekintést szándékozunk tenni, 1587 végén halt meg, s a halálát megelőző két évtized folyamán kevés iratunkban is sokszor szerepel.

Először 1569-ben fordul elő a neve, egy hagyatéki leltárban. Ebben az évben Budán meghalt egy damaszkuszi kereskedő, bizonyos Hadzsi Ahmed, s hagyatékáról hivatalos jegyzék készült. E jegyzék utolsó tétele azt mondja,

*A török szavak átírásánál használt betűformák hangértékét a következőkben adom:

č = magyar	cs	s = magyar	sz	y =	„	j
ğ =	„	dzs	š =	„	s	z = magyar
ğ =	„	j	ş =	„	sz	ž =
ğ =	„	g	s =	„	sz	a ‘ jelnek és ’ jelnek nincs
q =	„	k	ṭ =	„	t	hangja

hogy Ali cselebi, egykor isztanbuli lakos, ekkor budai mézárós, a nevezett elhunytól régebben kölcsön kapott összeget (3150 akcsét) megfizette.¹

Négy évvel később, 1573-ban Ali cselebi a budai vámnaplóban renghberként, azaz török kalmárként van feljegyezve; két alkalommal mintegy 300, illetőleg 150 forint értékű árut szállított át a vámon.²

Hat és hét évvel később, 1579-ben és 1580-ban mint timárbirtokos és bizonyos pénzügyi feladat emínje (emīn-i tezkerehā-i timārḥā) élt Budán, s ebben a minőségben hivatalos pénzeket fizetett be az állampénztárba.³ (Erre az adatra KÁLDY-NAGY GYULA hívta fel a figyelmemet, aki ezt a pénztárnaplót kiadásra előkészítette.)

1581 elején „Ali cselebi efendi” mint budai kádi és kerületi adórovó (vilāyet muḥarriri) a pesti náhijében bizonyos hátralékokat hajtott be.⁴

1587 végén a timárbirtokok egyik nyilvántartó könyvében találkozunk a nevével, egy utólag tett bejegyzés szövegében. Azt mondja ez a bejegyzés, hogy „Ali cselebi elszámolása e bejegyzéssel véget ért”.⁵ Ez a nyilvántartó könyv a timárbirtokok bizonyos ügyeit szandzsákok szerint csoportosítva adja, s a budai szandzsák után következő két fejezetben, az esztergomi és a fehérvári szandzsákokra vonatkozó bejegyzéseknél a megfelelő dátumnál, az előbbivel azonos szövegezésben megint előfordul az a bejegyzés, hogy „Ali cselebi elszámolása itt véget ért”.

Egy hónappal később, 1588. január 15-én utoljára olvassuk Ali cselebi nevét, ekkor a saját hagyatékáról készült hivatalos leltár címében.⁶ Ez a leltár középbirtokosnak, za’imnak nevezi őt, olyan földbirtok (zi’āmet) élvezetében, amely kiemelkedő katonai érdemek jutalmazására szolgált, de rangosabb török pénzügyi tisztviselők ellátásának is egyik módja volt.

A török társadalmi viszonyok területén ismereteink olyan bizonytalanok, és a magyarországi török uralom első emberöltőjében egyes török személyek pályafutása olyan rapszodikus, hogy nehéz eldönteni: el kell-e választanunk e két-három évenként különböző foglalkozásokat és helyzeteket, mint: isztanbuli származás, budai mézárós, budai kádi és adórovó, földbirtokos, pénzügyi számvevő (muḥāsebeği), — avagy jogunk van-e azokat egy személyre vonatkoztatva összekapcsolni, és jogunk van-e feltételezni, hogy Budán pénz-

¹ A bécsi Nat.-Bibl. egy kézirata, ún. török defter. Röviden ismerteti GUSTAV FLÜGEL: Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der k.-k. Hofbibliothek zu Wien, Wien 1865, 1403. sz. Úgy ennek az iratnak, mind minden alább idézettnek a mikrofilmje megvan a magyar Orsz. Levéltár mikrofilmtárában, fényképi hasonmása az ELTE bölcsésztudományi kara török intézetében.

² G. FLÜGEL 1356. sz. E napló kiadási munkálata folyamatban van.

³ Leipzig, a városi könyvtár (Städtische Bibliothek) török kéziratai, 360. sz.

⁴ Uo.

⁵ G. FLÜGEL 1389. sz.

⁶ G. FLÜGEL 1401. sz. A cím így hangzik: Defter-i muḥallefāt-i merḥūm ‘Ali cselebi ‘an zu‘amā el-muteveffā der Budūn el-vaqi‘ fi 15 šafer sene 996 „A Budán elhunyt Ali cselebi zi’āmet birtokos hagyatéka jegyzéke, kelt a 996. év šafer 15-én” (1588. január 15-én).

ügyi szolgálatban 18 éven keresztül csak egy Ali cselebi működött. A jelen esetben kétségtelen, hogy igen, hogy a különböző szolgálatokban szereplő Ali cselebi ugyanaz a személy volt, s ebben az esetben Ali cselebi életrajzát a következőkben foglalhatjuk össze: Ali cselebi Isztanbulból származott, a szülejmani hódítások nyomán kevéssel 1567 előtt kerülhetett Budára, mert ebben az esztendőben azzal a megjelöléssel említik, hogy „egykor isztanbuli lakos volt”. A budai török tartományban ez idő tájban, a török állami berendezkedés első évtizedeiben egy félország minden földi java, úri módja egyszerre került szétosztásra, és abban a részesedésre a török dinasztia sok szolgája kívánt és tudott igényt és jogot szerezni. Ő eleinte mészáros és kalmár volt, de ebben a foglalkozásban is „cselebi”, azaz iskolázott ember. Később katonai birtokot szerzett, előbb csak kisebbit (timār), majd egy nagyobbat (zi‘āmet), amilyenből már alig volt egy-kétszáz az egész magyar tartományban, és ehhez közepes rangú hivatalt; vagy megfordítva: előbb egy hivatali szolgálatot, majd annak ellátásáért pénzbeli fizetés helyett illetménybirtokot. Egyszerre volt tehát katona és hivatalnok ember, pénzügyi tisztviselő, s amikor meghalt, az ő hagyatékáról ugyanolyan leltár készült, mint amilyenben először találkoztunk a nevével.

Ez a leltár száraz, lélek nélküli tételes felsorolás, de az akkori török anyagi kultúra megismerésének értékes forrása, s a török közigazgatásban gyakori írásbeli termék. A török közigazgatásban ugyanis halottak hagyatékáról hivatalos jegyzéket kellett összeállítani, ha az örökösök közül valaki távol volt vagy kiskorú volt, az örökösök érdekei védelmében, — s azonkívül is minden olyan esetben, ha az elhalt ember kincstári szolgálatban állt, a kincstár érdekeinek biztosítása végett. Ali cselebi hagyatéki leltára is ilyen jogi körülmények között jött létre, 1588. január 15., 17. és 18. napján, hétfőn, szerdán és csütörtökön (mohamedán időszámítás szerint 996. şafer 15., 17. és 18-án).

A leltár 16 oldalra terjed és 584 tételre tagolható (néhány esetben a tagolás bizonytalan). A tételek némileg már az eredetiben csoportosítva vannak: egymás mellett sorolnak fel sok ruhaneműt, fegyvert, könyveket, konyhába és éléskamrába tartozó tárgyakat és anyagokat; de a csoportosítástól eltéréseket is találunk, mert utólag is előkerültek olyan tárgyak, amelyek egy korábbi csoporthoz tartoznak. Egyes tételek a tárgy részletes meghatározását adják, például köpenynél megmondják, hogy milyen színű, milyen anyagból készült, mivel van bélelve, milyen gomb, prém van rajta; más tételek szűkebb szavúak.

A leltár aligha adja a ház teljes felszerelését, ugyanis több olyan holmi, ami háztartásokban közönségesen előfordul, hiányzik belőle. Mai állapotában talán csonka, lehet, hogy a keddi nap leltározási munkája hiányzik, de ezt a fényképi másolatból, amely e dolgozat alapjául szolgált, nem lehet megállapítani. Fényképi másolatunknak az is hibája, hogy a sorok vége néhány helyen nem olvasható hiánytalanul.

Ez a leltár⁷ fog tehát forrásul szolgálni arra, hogy megkíséreljük megállapítani, hogy milyen lehetett egy vidéki török úr, egy XVI. századi budai cselebi otthona, milyen lehetett házának berendezése, milyenek lehettek tárgyai, ruhái, milyen lehetett otthonában a cselebi foglalkozása és időtöltése.

Képzeljük el, hogy ébredéskor érzük Ali cselebit, amint homlokáról feltolja a hálósapkát, az 'araqiyye-t, és kihúzza magát takarója alól. Fekvőhelyét a leltár nem említi (hasonló leltárak sedir-t emlegetnek, ez alacsony lábakra szerelt fekvőhely volt, szokás szerint pamut derékaljjal), de hálósapkáit és takaróit sorra veszi. A hálósapka vagy 'araqiyye, tulajdonképpen „verejték-fogó”, szorosan a fejhez simuló vékony föveg, a törököknél közönséges viselet volt, mert azt, mintegy a föléje kerülő felső föveg össze nem varrott bélését, nappal is viselték. Szegényebb háztartásokban is gyakran előfordul, Ali cselebi meg éppen szabadon váltogathatta azokat. Tíz 'araqiyye-t találunk nála, ebből négy fehér színű volt, három további csuha (çuha) nevű posztóból, két további szűf (şūf) nevűből készült, a tizedik darab, anyagának megnevezése nélkül, ócskának van jelezve. Takarója is bőségesen volt: három velençe nevű takarója került elő, ezek közül egy úgynevezett 'ağem, azaz perzsa mintájú vagy készítésű, kettő selānik nevezetű (azaz szaloniki) volt, és több yemeni nevű kelme darabja, amit takarónak is, terítőnek is lehetett használni.

Napját kéz- és lábmosással kezdte, úgy, ahogy azt a mohamedán vallás a hívői számára előírta, s azután a szoba egyik sarkában egy különösen gondozott szőnyegen (seğgāde) elvégezte a reggeli imát. Ali cselebi korában a vallás parancsa élő törvény volt, amelynek megtartását az állam és a társadalom egyformán megkövetelte, s a hét egyiptomi seğgāde Ali cselebi házában nem annyira a kényelmet szolgálta, hanem inkább a ritust, és mindennap ötször látta a ház minden tagját Mekka irányában arca borulva Allahnak hódolni.

Lábaira otthon hímzett házi papucsot húzott (mestge-i mūnaqqaş), ha a házból kiment, utcai papucsot (pā-pūş). Az utóbbi olyan szabású volt mint a mamsuz, de bőrből készült, alacsony sarkú volt, keskeny orra felkunkorodott. Otthon mindig házi papucsban járt, és ha a szőnyegre akart lépni, azt is lerúgta a lábáról. Házi papucsból két pár, utcaiból szintén két pár volt a házában.

Ha fürödni kívánt, amire vallásától nyomatékos ösztönzést kapott, valamelyik hévizi fürdőbe ment. A fürdéshez való kellékeket, úgymint a láb alá való terítőt (döseme-i hamām), a fatalpú fürdőpapucsot (na'lin), a fürdőköpenyt (kise-i hamām), a fürdőtörülközöt (pestemāl), fürdőlepedőt (maqrma-i hamām), szappant (şabun) és az ébenfára kötött hátvakaró keféjét (qaşāği-i arqa, abanos) szolgálójával vitette maga után, és fürdés után külön erre a célra szolgáló kesztyűvel dörzsöltette magát. Fürdőköpenyt hat darabot találtak

⁷ A leltárból egyes részleteket magyar fordításban közölt VELICS ANTAL: A magyarországi török kincstári defterek, Budapest 1886 és 1890, II. 654.l. A közlés jellemzésére itt nem térek ki.

nála, és külön egy hetediket, ez lenből készült és selyemmel volt hímezve. Mindig szagos szappant (ʿabun-i miskiy) használt, ebből egy helyen három darabot, egy másik helyen 56 darabot jegyezett fel a leltár. Törülközőit alig lehet összeszámlálni, azok destmāl és peštemāl néven különböző helyeken tízszer-tizenötször említve vannak. Volt egy vörös kristálytükre (ayīne-i bellūr, surh), meg egy másik, ennek aranyozott tokját említi a leltár. A fésülködésnél négy fésű (šāne) között válogathatott, az egyik fekete ébenfából való (šāne-i abanos-i siyāh) volt. Nem valószínű, hogy meglelt korában szakállát borotváltatta; rangbéli emberek az ő századában szakállt viseltek, Oszmánházi herceg például trónra lépése után többé nem borotválkozott. Holta után mégis öt úgynevezett „perzsa borotvát” (ušturahā-i ʿaǧem) és ehhez való „perzsa fenőköveket” (bilegi-i ʿaǧem) találtak Ali cselebi hagyatékában; ezek talán fiatalkori holmijának maradványai voltak, vagy más célra voltak használatosak.

Toalettiének lényeges kiegészítői voltak illatszerei. Gazdag választékban volt illatos vize (āb-i buhūr) két üvegben, rózsavize (āb-i gül) egy tálkában és egy üvegben is, rózsaoajaja (gül yaǧī) üvegben, kölnivize két üvegben, ennek már az ő korában qolonya volt a neve, darabos mosusza (misk), sőt ennek őrlésére külön darálója (misk degīrmeni) finom márványból. A rossz szagok felületi eltüntetésére sokféle illatszert között válogathatott.

Szépítőszerszül szolgálhatott egy hoqqában tartott szemöldökfestő kölnivize (qolonya-i raštīqī), és az úgynevezett „kínai” henna (holott a hennát a szótár arabiai növénynek mondja); ennek szárított porát nők a köröm és az ujj izületei, idős férfiak a szakáll festésére használták.

Az öltözködésnél már inge megválasztásánál meg kellett gondolnia, hogy katonának-e, esetleg éppen vértés katonának, vagy „polgárembernek”, kancellistának fog-e öltözni: hat ingéből eszerint öltött fel páncél alá valót vörös bagaziából (pīrhen-i zirh ʿan boǧasī-i surh), vagy másmilyent.

Nadrágját is többi ruhadarabjának, illetőleg az időjárásnak megfelelően választotta meg. A nadrágokat šalvār és čaǧšīr néven találjuk feljegyezve. Az egyik derékon és a bokánál szorosra kötött bugyogó nadrág volt, a másik valami rövidebb fajta, esetleg csak térden alul ért, és ott szűkebb volt. Mindkét szó értékes ruhadarabot jelent, amely köznépi embereknél is díszes lehetett s esetleg apáról fiúra és unokára szállt, mint ritkán viselt ünneplő; Ali cselebinél is külön hímezett kendőbe, boǧčába kötve kaptak helyet. Általában számos tárgynál, vagy 15—20 esetben találjuk azt a megjegyzést, hogy valami ruhanevű hímezett boǧčába vagy yemenibe bekötve volt eltéve. Šalvār néven a cselebinek egy vörös skarlátból készült nadrágja került elő, egyiptomi peštemállal, čaǧšīr néven hat darab. Az utóbbiak közül egy fehér vászonból, egy vörös ind vászonból, három további lila és vörös selyem kelméből (kemhā-ból, a magyar nyelv ekkori török jövevény szavával: kamukából) és lila színű vagy vörös skarlátból készült.

A nadrágot övvel (uĉqur-ral vagy miyānbend-del) erősítette derekához. Uĉqur nevű öve tor nevű posztóból két darab szerepel, ezek közül az egyik sárga, a másik kékes színével vált el a nadrágjától, miyānbend nevű öve tíznél is több volt. Közülük kettő lila színű selyemből, egy fehér ind selyemből készült, egy fehér-tarka ind volt, egy további miyānbend egyben köténynek is szolgált; egy új miyānbendje egyszerű teveszőrből, egy másik szintén teveszőrből való volt, de ennek csikjai ezüstösek (vagy ezüst színűek) voltak; három miyānbendje fehér tüllből készült, ezek szélei selyemmel voltak díszítve vagy hímezve; volt még egy tarka és egy teveszőrből való ilyen deréköve, az utóbbit egyben kardövnek jelzi a leltár.

A mai kiskabátnak vagy zubbonynak megfelelő ruhadarab 4—5 néven nagy számban fordul elő Ali cselebi hagyatékában.

Egyik változata a nīnten vagy nīntene volt, „félderékre való”, mellényszerű ujjatlan ruhadarab, ebből hármat találtak a leltározók. Az egyik fehér atlaszból készült, fekete nyúlprémmel volt prémezve, két másik darab, nīntene-i ferāġe néven, lila és barna színű volt.

Talán a nīnten kiegészítője volt a yenhā „ujjak, karok”, tudniillik valamilyen ruhadarab karjai.

A kiskabát másik változata a zibūn volt (a magyar zubbony szóból), ebből egy-egy új és ócska darabot vörös posztóból és egyet fehér vászonból vettek jegyzékbe.

A kiskabát egy további változata a dolama volt (ebből származik a magyar „dolmány”), e néven 12 ruhadarabot sorol fel a leltár. Ezek közül kettő atlaszból készült, egy zöld posztóból, úgynevezett dolama-i Rumeli, azaz ruméliai, balkáni dolama volt, 4 darab fehér és zöld posztóból, 4 további egy menzelavīnak⁸ nevezett kelmefajtából való volt. Az egyiknek a bélése piros taft volt.

A nagyobb kabáthoz mintegy átmenetnek tekinthető kebe nevű kurta köpenyege kettő volt, az egyik nyilván a Bulgáriában fekvő Janboluban készült, mert janboluinak van jelezve, ilyen szinte minden hagyatéki leltárban található, a mindenki ruhadarabja volt; a másik erdélyi fehér kebe (kebe-i Erdel, beyāz) volt, talán darócból készült zeke.

Külön köpönyegje volt esős időre, a bārānī. Ebből a fajtából két darab volt a birtokában. Az egyik vörös skarlát posztóból készült, halcsontból (širmāhī) faragott gombokkal, a másik lila színű posztóból készült, viseltes volt.

⁸ A szó értelmét az arab világban fogjuk megtalálni. EDWARD WILLIAM LANE: Sitten und Gebräuche der heutigen Egypter (fordította J. Th. Zenker), Leipzig 1852, III. 71. l. említ egy sejket, aki olyan rajongást tudott maga iránt híveiben gerjeszteni, hogy azok a sejk bevonulásakor tömött sorban földre borultak a sejk lova előtt, és semmi nemű fájdalmat nem éreztek, amikor a sejk ünnepélyes méltósággal végiglovagolt rajtuk. A sejknek így adja meg a nevét: Seyyid Mohammed el-Menzelāwi. — E tanulmány egyes kérdéseinek megvilágításánál haszonnal használtam ezt a munkát, továbbá CHARLES WHITE: Drei Jahre in Constantinopel, oder Sitten und Einrichtungen der Türken (fordította Gottlob Fink), Stuttgart 1846 című munkáját.

Egy további köpönyegféle volt az 'abāyī, ebből egy bársonyból való, arannyal kivarrott darabot, és egy tüllbendből való másikat találtak Ali cselebi hagyatékában.

Kürdī nevű köpönyegje szintén kettő volt, az egyik fekete, a másik lila posztóból készült.

Leggyakrabban ferāġe-nak nevezett köpönyegfajtát viselt. A ferāġe majdnem földig érő kaftánszerű ruhadarab volt, hosszú ujjakkal, amelyek esetleg könyökig fel voltak hasítva. Ez a tanult emberek ruhadarabja volt, s a cselebi ezek közé tartozott. Ebből a köpönyegfajtából összesen 23 darab került elő a hagyatékban, ezek nagyobb fele vörös színű posztóból, a kisebb rész zöld, lila és fekete posztóból, az egyik magyar karaziából készült. A ferāġék bélelve voltak színes atlással, selyemből szőt kemhānak (az akkori magyarok nyelvén kamukának) nevezett posztóval, tafotával, azaz tafttal, prémezve a galléron vagy belül cobollyal, nyesttel vagy nyúlprémmel. Az egyik čäpräst nevű ezüst átvető kapesokra járt.

Ruhája zsebében Ali cselebi, úgy mint igen sok török, kendőt, maqramát szokott viselni. A maqramát a törökök sokféleképpen használták; ruhaneműt és sok apró holmit szerettek maqramába kötve eltenni, s ajándékot adni csak úgy volt illős, ha azt maqramába burkolták; de a borbélyok, ételárusok és más férfimunkát végző emberek fehértarka csíkos kötényét, az asszonyok fejkendőjét is maqramának hívták, és a zsebbeli kendőnek is maqrama volt a neve. Silahdar történetében olvassuk, hogy amikor két jó barát, két meglett korú szakállas vitéz arról értesült, hogy riválisuk, a történelemből jól ismert Kara Musztafa pasa a bécsi vereség miatt életét vesztette és nem áll többé érvényesülésük útjában, zsebükből elővéve maqramájukat és azt lengetve többször körültáncoltak a szobában.⁹ — Ali cselebi hagyatékában több maqrama került elő, a jegyzék yemeninek, indnek nevezi őket, Jemenből, Indiából való vagy ezen országokról elnevezett anyagból vagy taftból készültek, és hímezve voltak.

Bundája csak egy volt, fekete színű, közelebből nincs meghatározva. A bundához külön sáljai voltak, külön bogčába kötve.

Fővegek szintén bőségben voltak találhatóak Ali cselebi otthonában, Ali cselebi ebben a tekintetben is hódolt kora ízlésének. A keleti népek nem egy esetben a főveg után kaptak nevet, például qizil-baš („vörösfejű”), yešil-baš („zöldfejű”), söt ačiq-baš („fedetlen fejű”), továbbá qara qalpaq („fekete kalpakos”), siyah-kulāhān („fekete fővegesek”: örmény papok) stb., s a főveget mindig nagy becsben tartották, otthon is külön állványkára szokták letenni, ahová mást nemigen tettek. E. W. LANE a múlt század elején jegyezte fel azt az anekdotát, hogy amikor a kairói utcában egy öszvér fellökött egy hodzsát és az utca népe azon jajveszékelt, hogy „jaj a turbán, oda van a turbán!”, a hodzsza mérgesen mordult az emberekre, hogy ne a turbánt saj-

⁹ SILAHDAR Tārīhi, Istanbul 1928, II. 119. 1.

nálják, hanem őt, a hodzsát.¹⁰ A törökök a főveg nagyon sok változatát alakították ki, s Ali cselebi hagyatékában különböző helyeken és neveken 15 főveg fordul elő. Ezek között volt egy posztóból készült vörös qavuq, három más, destārhoz való qavuq, egy bőrök, három bőrök destār, két újnak jelzett destār, az egyik kandahárinak, a másik csipkézett szélűnek van jelezve, két használt destār, két darab henger alakú, ünnepélyes alkalomra való magas főveg, müğevveze, s közülük azokhoz, amelyekhez illett, öt aranyozott šāh destūr : „királyi diadém”, talán sisakforgó vagy ehhez hasonló dísz.

Ila katonának öltözött, a szükségesnek és szokásnak megfelelő ruhadarabokhoz megfelelő csizmát (kefš) húzott, ebből két új párt találtak a leltározók, egy párat vörös, és egyet sárga bőrből, a csizmákhoz négy pár sarkantyút (maħmūz), ezek közül az egyik pár aranyozva volt, 4 pár sermūzét : „csizma fölé valót”, MENINSZKY szerint kalucsnit, szintén sarkantyúkkal, ezek közül az egyik sárga színű és új volt, s egy vörös színű, ócska ötödik párt. Ruhája fölé felvette teljes páncélját (zirh), amely a jegyzék szerint „igen szép” volt, s tokja, azaz tartója is volt. Volt közepes értékű páncélja is, voltak továbbá külön páncél karjai, volt két pár karvédője vagy kesztyűje, már említett sok öve mellett külön kardöve is piros bársonyból. Ünnepélyes alkalomokra három sisakja (tuğulğa) közül az aranyozottat vette fel, ez volt a legdíszesebb katonai fővege, talán ezért került a leltárban első helyre.

Katonai felszerelését a fegyverek tették teljessé. Ali cselebi hagyatékában előfordult egy gyakorló ijj (kepāde) és egy hadi ijj (kemān), egy nyilazáshoz szükséges hüvelykvédő (ziħgīr), hogy az ujjat az ijj csapódása ne érje, egy egyiptomi tegez (tīrkeš-i mišri) ezüsttel csíkozott vörös bársonyból, tokkal, s külön kendőbe kötve 40 nyílvevő. Ali cselebinek volt továbbá két ezüst alabárdja (teberhā-i simīn), 2 magyar tőre (šiš-i māğāri), az egyik arannyal kivert ezüst markolattal ékeskedett, volt egy arannyal és drágakővel kivert handzsárja, három buzogánya (topuzluq), bőrből és valamilyen kelméből készült fegyvertokkal, és nagyszámú ütőfegyvere. Ezeket a leltár bičaqnak nevezi, ábrázoló könyvek olyan nagynak mutatják, mint amilyen a kard.

Tizenhat bičaqlja részletesen van leírva, mindannyi különösen díszesen volt készítve. Az egyik korall nyelvű arany bičaql, illetve aranyozott bičaql; a másik onyx és rubin nyelvű, tetején korallal díszített arany bičaql; smaragd tetejű kalcedon nyelvű arany bičaql; halfoggal díszített drágakő markolatú, fönikszpálmával és chrisolittal berakott bičaql; gyöngyház nyelvű, tetején lazúrkővel díszített bičaql; valódi fönikszpálma nyelvű, tetején karneollal és datolyapálmával díszített nagy arany bičaql; ébenfa nyelvű, tetején drágakővel díszített ezüstözött bičaql. Három gyöngyház berakású aranyozott „magyar bičaqlot” is találunk a hagyatékban. Ilyen fegyverként használható bičaqlok más csoportosításban is előfordulnak, így egyszer három magyar bičaql selyem zsinórral,

¹⁰ I. m. I. 30. l.

3 egyszerű magyar bīĉaq, 1 nemese bīĉaq, azaz német készítésű bīĉaq. A leltározók a fegyverek és bīĉaqok díszítését nyilván jól ismerték, de nekünk a drágakövek értékével nehéz lesz tisztába jönnünk, mert a szótárak egy-egy szó értelmét több kőnek európai nevével adják meg, s különböző köveket ugyanazon nevekkel is. A drágakövek előforduló arab-perzsa-török szavai a következők: 'aġiq, yāqūt, qīrmīzī yāqūt, űari yāqūt, la'l, süleymāni la'l, űeberged, balġam, yeűim, balġamī yeűim, zümürd, laġiverdi, merġān.

Ha a ruhák, fűvegek és fegyverek közül a megfelelőt kiválasztotta és felvette, Ali cselebi kiléphetett az udvarra, hogy lóra szállva vagy gyalog útjára menjen. Leltárában az utolsó tételek között említve van a ġāriyye és a űāġird, a rabfiú és a rableány, egyébként majdnem minden hasonló jegyzéknek leltári tárgyai, a tulajdonos segítői. Ali cselebinek is voltak ilyen „tulajdonai”, a űāġird az istállóban is szolgált.

Ali cselebinek ugyanis lovai is voltak, nevezetesen egy-egy szűrke, pej és barna hátaslova (esp), meg egy málhás lova (bārgīr). Ha valamelyik lovát nyergeltette, a űāġird először egy puha, vastag nemez darabot (teġelti) tett a ló hátára, hogy a nyereg azt fel ne törje. A házban összesen 8 teġelti volt található, 5 fehér színű és 3 vörös, az utóbbiak újak voltak.

A három hátsalóhoz 14 nyereg (zīn) közül lehetett válogatni, ezek részletesen le vannak írva, leírásuk alapján ma is meg lehetne azokat különböztetni egymástól. Egyesek vörös posztóból készültek, Rumeli-nek vannak jelezve, egy további ún. arab nyereg, pompás orosz módra kidolgozott bőrből, telātīnből készült; ismét egy további ezüst nyereg, azaz ezüsttel kiverett nyereg volt aranyozott szerszámmal; 3 nyereg lila színű posztóból készült, másik három ezüst nyereg volt, aranyozva, teljes szerszámmal. Még egy pālān-nak nevezett nyerge is volt, amilyent ünnepélyes felvonulásokon kádiaszkerek szoktak használni, szintén ezüsből, illetőleg ezüstözve.

A nyereghez tartozott a kengyelvas (rikāb), ebből öt pár került elő, közülük két párt magyarnak, két másik párt ezüsből valónak jelez a jegyzék. A nyereg további kiegészítője volt a hasi heveder tapqur és qolan néven, ebből hat darab volt feltalálható.

A kantárt baűliġ néven néhány esetben külön jegyezték fel. Ali cselebi házában volt úgynevezett „egyiptomi” baűliġ ezüsből (vagy ezüsttel kiverve), máskor szűgyelűvel és ezüst zablával együtt. Sīnebendnek nevezett szűgyelűt 15-ször jegyezték fel a leltározók, egyeseknél fel van tüntetve, hogy bőrből, nevezetesen telātīnből készült, hogy köldökén ezüst veret van, azaz hogy ezüstözve vagy aranyozva van. Külön említve van egy halántékszűj, alīnlīġ.

A kantár kiegészítője, a zablá (ġem) 4 helyen fordul elő; háromról az olvasható, hogy ezüsből vagy ezüstözve van, másik háromról, hogy német (nemĉe) munka, és új. A gyeplők közül két helyen, dizġin és liġām néven 11 darab van feljegyezve, egy harmadik helyen egy 12-ik darab, ez bársonyból készült.

Egyszerűbb lószerszám tartozék gyanánt 7 vezetékszij (yedekdeš) és 3 kötél, azaz „istráng” (ištranga) fordul elő a jegyzékben.

A díszesebb lószerszám kiegészítő része volt a 4 darab ló talizmán (hamāil-i esp), ezek egyike ezüstből készült, továbbá a szintén óvó erejű lábpercec, fémkapocs (pāzūbent vagy pāzbend) kalcedon kőből, ezekbe bajtól óvó fohászt vagy rövidebb Korán-verseket szoktak belerakni. Egy további ezüstből való pāzbend is a jegyzékbe került, de ennél nincs megmondva, hogy ló vagy ember viselte-e. Pusztán díszítő elem volt a lófülbevaló (at küpesi), korallból.

Málhás lova felszereléséhez tartozott a vizes tömlő, s valamilyen tábori jelvény lehetett a „farok” (quyruq), talán lófarak, ebből három került elő a hagyatékból, mind a három festve volt.

Ha Ali cselebi gyalogosan ment el hazulról, és hivatalába tartott, öve mellé dugta toll- és tintatartóját (devāt), amelyben az ezüstből való hosszúkás tokban az írószerek számára, öblös végében a tintával megitatott szivacs számára volt hely. Fegyvert nem vitt magával, hanem csak botot, ennek gyöngyház fogantyúja volt, vagy egyik olvasóját, a tesbīhet vette kezébe. Három tesbīhje volt, ezek szemei illatos fából, kalembekből voltak faragva, így is nevezi őket a leltár: tesbīh-i qalembek. (Kalembek az Indiai Óceán egy szigete, itt nő a szantal-fa féléknek ez a válfaja, és a fának is kalembek a neve.) A tesbīh, a mohamedánok olvasója, az iszlám vallásos életében eredetileg arra szolgált, hogy azt pörgetve, az egyes szemeken Alláhnak egy-egy isteni tulajdonságát idézze az igazhívó, de idővel különösen a törököknél, gyerekek és felnőttek kezében játékszerré vált. Idős emberek séta közben szórakozásképpen szokták pergetni, s Murtezá budai pasa, amikor a nádor, Eszterházy Miklós követének a panaszára a hatvani kádit valami szabálytalanság miatt 500 botütésre ítélte, a tesbīh szemein számolta le az ötszázat.¹¹

Amíg Ali cselebi dolga után járva a háztól távol volt, háznépe a lakás rendbe szedésével, és az ebéd, illetőleg vacsora elkészítésével foglalkozott. A rabléány először a cselebi fekvőhelyét takarította el, azután a szőnyegekkel és a bútorokkal vesződött. A fekvőhelyből csak a párnákat hagyta a helyszínen, ezek sokszínűek voltak és nappal is a szoba sarkában maradtak tarkállani. Párnáit yastīq és bālīn néven nevezi a leltár. A szótárak a két szó között nem tudnak értelmi különbséget tenni, még a MENINSKY szótára sem, pedig ez alig 60—80 esztendővel újabb, mint a mi hagyatéki leltárunk; mégis aligha ok nélkül van az, hogy amikor a leltár a párnákat történetesen egymás mellett sorolja fel, különböző neveket ad nekik. Ali cselebinek volt egy-egy yastīqja vörös és fekete bársonyból, két további vörös posztóból,

¹¹ SALAMON FERENC: Két magyar diplomata, Budapest 1884, 212. l.

további kettő yemeniből; bālinnak nevezett kerek vagy henger alakú párnája yemenī huzattal volt kettő, két másik bālin bőrből készült, az egyik mešin nevű bőrből, a másik telātīn nevűből. A sāde nevű holmi is valószínűleg egy párnafajta vagy párnahuzat volt.

A szoba padlója szőnyegekkel volt terítve. Szerepel a leltárban egy nagy szőnyeg (qaliča), 8 kisebb imaszőnyeg, ebből 7 darab „egyiptominak” van jelezve, továbbá egy használt szőnyeg. Lehet, hogy a gödölyebőr (oġlaq derisi) is a padló burkolására szolgált.

Bútordarab gyanánt előfordult egy szekrény (dolab) és két ízben egy kis szekrény (dolab-i küček), de az utóbbi két megnevezés talán ugyanarra a tárgyra vonatkozik; további harmadik, illetőleg esetleg negyedik szekrényként egy szintén orosz módra készített „bőr szekrény” (bulgārī dolab) szerepel a leltárban. Sok apró holmiját, távoli égtájak fájából, cédrus, ében, yüsri fából faragott díszes dobozát, hoqqáját, továbbá könyveit, papirosát, írószereit talán ezekben tartotta a cselebi.

Ruhái is a három-négy szekrényben voltak elhelyezve, s ami ott nem fért, bogčának és yemeninek nevezett hímzett kendőbe kötve ládában kapott helyet. Láda több alkalommal fordul elő; volt egy festett ládája, továbbá valószínűleg berakásokkal díszített több ládája délvidéki nemes anyagokból: a sandīq-i yüsürkārī elnevezés ötször ismétlődik. Volt két nagyobb bőrkosara is, az egyik mešin nevű bőrből, a másik telātīn nevűből, s egy táskája; ez valószínűleg kisebb és könnyebb holmi volt, mert „tüllből” készült. Destār nevű egyik fővegének, hogy gyűrődés ne érje, külön fogasa, kaptafája volt.

Takarító eszköz gyanánt szolgált két kefe (firča), amelyek közül az egyik külön a mügevveze nevű főveg tisztítására való volt, és 3 „cigányseprű” (čārüb-i qiptī), ami aligha volt közönséges szerszám, mert a három darab egy „derékövbe bekötve” van jegyzékbe véve.

A háztartás egyszerű tárgyai és eszközei úgy, ahogy a jegyzékben fel vannak véve, hiányosnak látszanak. Az előforduló közönséges tárgyak nagyjában a következők: 3 kis kosár, egy tepszi, egy üvegtálca, 14 használt fakanál, egy ónból való ecetes edény, egy kis üveg a tokjával, egy nagy kosaras üveg, egy nagy vödör, egy tölesér, egy ócska táska, egy réz kanna, két magyar sótartó, az egyik fából, néhány bögre, egy-két üveg, pohár, fazék, és több safának írott edény. Ezeket nem magukért, hanem valamilyen anyag tartója gyanánt említi a leltár, s ugyanúgy a nagyszámú kőkorsót: qavanost és különféle anyagból készült hoqqát is. Hoqqa nevű edénye 37 darab került a jegyzékbe, ezek közül 19 porcelánból, 5 rézből, egy yāqūtból (ez egy drágakő fajta), egy ezüstből készült; az egyik hoqqa aranyozva volt. A török háztartás sok mindennapi tárgya: a tűzhelyre való háromláb, a szoba melegítésére szolgáló parázstartó serpenyő stb. a jegyzékben nem szerepel.

Nem konyhai edény, de fontos háztartási konyhai kellék volt a qafel. A qafel egy forró égővi fa, neve a latinban amyris kafel, arra volt használatos,

hogy lassan égetve, füstjével a főzésnél használt edényeket és fazekakat megfüstölték; a füsttől azok finom illatot kaptak, azt heteken át megtartották és az ételnek is átadták.¹² A qafel nyilván értékes holmi volt, messzi Indiából hozták, a leltározók dekára megmérték, Ali cselebi házában 130 dirhemre való találtak belőle.

Az ételt a nappali munka végére kellett elkészíteni. A törökök fő étkezése estére esett, s amíg az évszak engedte, ételüket nappali világosságnál fogyasztották el. Voltak ugyan világító szereik, Ali cselebi hagyatékában gyertyák három helyen is előkerültek, az egyik helyen két „kámforos viasz gyertya” (kāfūrī šam‘i ‘asel), de ezek világánál figyelmesebb munkát nemigen lehetett végezni. A gyertyákhoz magyar gyertyatartói (šam‘dān-i māğāri) voltak, a gyertyák számára külön kis asztalka szolgált.

Az ebédlőasztalt étkezés előtt esetenként kellett összeállítani. Az asztal alapja alacsony sokszögű állvány volt, díszesen faragva, gyöngyházzal kirakva; erre kerek vagy szegletes asztallapot tettek, az asztallapra bőrabroszt terítették (ilyen bőrabrosz kettő volt a háznál), s erre rakták az ételt. A háznép a szőnyegre ereszkedve „török módra” ülte körül az alacsony asztalt. Az asztalnál használtak szalvétát (pešgīr), ebből három helyen feljegyezve 8 darabot találunk, az egyik tételben öt darab yemeninek van jelezve. Tányért nem találunk a hagyatékban, noha a budai piacon könnyen lehetett kapni, mert az egykorú vámos feljegyzései szerint víz hátán hajón, szárazon kocsikon ezerszámra hozták árulni. Évőeszközül főleg a kanál (qašiq és mil‘aqa) szolgált, a közös tálból az étel folyékonyát ezzel meregették, és az „asztali kés” (bičāq-i sofra), ebből egy helyen tokjában 12 darab került elő, nyilván nyugati áru volt, mert keleten 9 és 10 volt a „tucat”, egy másik helyen 10 darab. A száraz húsféléket egy kenyérdarabka segítségével három ujjukkal emelgették ki a tálból, mindig jobb kezükkel, a bal kéz náluk is „csúnya kéz” volt. (A tréfás nyelvhasználat a ḥamsa-i mübārek műszót használja, ez magyarul azt jelenti, hogy „ötágú villa”.) Étkezés közben még a müezzin imára hívó énekétől sem engedék magukat zavartatni, így rendelte azt a próféta.¹³

Asztali edény gyanánt Ali cselebi hagyatékában fel van véve egy nagy izniki tál (kāse ṭabaq-i büzürg ‘an İznīq), és egy nehéz kínai porcelán, úgynevezett fağfūrī tál (kase ṭabaq ‘an fağfūrī, büzürg), egy édes szörp számára való edény (ṭas-i ḥōšāb), nagy fődóvel (qabaq-i büzürg), néhány bögre, az egyik bronzból, 7 izniki csésze, 7 darab fehér színű fületlen findzsán (fiṅgān-i yāqūti-i beyāz), 9 darab kínai porcelánból való „fiṅgān-i fağfūrī”; az utóbbiakhoz tartozott a mi tojástartóinkhoz hasonló¹⁴ 3 csészetartó, hogy az átforrósodott findzsát meg lehessen fogni, ezek puszpángfából készültek és aranyozva

¹² Az edények megfüstöléséről részletesen szól E. W. LANE id. műve. I. 157. l.

¹³ E. W. LANE I. 156. l.

¹⁴ Ezt az eredetinek vélt hasonlatot utóbb mind CH. WHITE, mind E. W. LANE közel másfélszáz éves munkájában megtaláltam.

voltak. Feltehető, hogy a findzsákból „fekete vizet” szűrsöltek Ali cselebiék ; a budai vám pénztárkönyvében ugyanis 8 évvel Ali cselebi halála előtt fel van jegyezve, hogy két török kereskedő — Behrám és Ali volt a nevük — kávét hozott Budára nagyobb mennyiségben, tehát eladásra.

Az élelmiszerek egy részéről vázlatos kimutatást nyújt a jegyzék. Szerepel benne egy zacskó levesbe való száraz tészta (ša'riyye), egy fonott üvegben faolaj, fából való magyar sótartóban asztali só, 8 süveg cukor (sükr-i bayrām), jüszrü fával cizellált ládában elhelyezve. Viszont nem fordul elő bab, lencse, búzadara, rizs stb., pedig ezek a mindennapi élet eledelei voltak, s így nehezen tudjuk elképzelni, hogy mi volt a házban a legfontosabb ennivaló. Az ebéd végéről, az édességekről viszont gazdagabb fogalmat alkothatunk magunknak.

A különféle édességek és beföttek oly sok helyet kaptak a leltárban, hogy szótári ismereteinket is szaporítani fogják. Rečel nevű édesség 8 esetben fordul elő, 3 qavanosban sárgadinnyéből, háromban birsből, egyben tökből ; talán ebbe a csoportba tartoznak a gül-i mükerrer, gül-i limon, gülbešeker nevű konzervek is. Perverde néven birskonkonzerv került elő két qavanosban. Pekmez néven 4 qavanosban és hoqqában valami savanyúság, mindig mint savanyú pekmez (ekši pekmez), noha a szótárak szerint a pekmez édesség, forralással sűrített must, amellyel cukorszegény vidéken ételt édesítenek. Hamirenek neveztek valami édességet, ezt darált ibolyából csinálták, qavanosban és hoqqában tartották ; murabbā néven valami nyers ízű sűrű ízesítőt készítettek fokhagymából, tökből, retekéből, de édes narancsból is. Egy nagy qavanosban finom fehér mézet tartottak. A leltár mai olvasója megakad a mišir értelmezésében ; mišir ugyanis hajdinát, tatárbúzát és tengerit jelent, de Ali cselebi házában többnyire hoqqában volt eltéve, egyszer éppen ezüst hoqqában, és alig érthető, hogy — akár hajdina volt, akár kukorica —, miért illette meg ez a megbecsülés.

Külön derék fejezetet érdemel a qavanosokban elhelyezett šarāb (bor, szörp), mert 14-szer szerepel, számos változatban. Ali cselebi házában négy hoqqában méz šarāb került elő, két hoqqában darált ibolyavirágból készült savanykás ibolya šarāb, aztán ibolya šarāb mézzel, nenufarból, azaz tavi tündérrózsából készült „nilöfer šarāb” ; ezeken kívül „rózsa šarāb” három qavanosban, „piros rózsa šarāb” két hoqqában, „meggy šarāb”, „gránátalma šarāb”, „mazsola šarāb”, somból készített šarāb és „citrom šarāb” is volt a hagyatékban. Lehet, hogy a šarābok egy része szörp volt ; meggyászörp, mazsolászörp helyett mégis inkább erjesztett italtra, meggyborra, mazsola-borra gondol az ember.

A kamrákban konzervek, lekvárok, szirupos vagy boros korsók között idegen származású füvek, magok, és ezekből készített keverékek, orvosságok is voltak. Előkerült 300 dirhem fűszerféle, továbbá mint kész gyógyszer a

nūšdārū, ez a szótárak szerint ellenméreg, szirupos orvosság volt, és az úgynevezett „kedvderítő víz” (müferrih-i yāqūti). Három tételben bers és berš nevű, keñderlevélből vagy borbolyából készült áfiumos szert jegyeztek fel a leltározók, ennek a szernek különböző változatai beszélgetésre, dalolásra, táncra ösztönzik, vagy ellenkezőleg nyugtatják, csillapítják az embert; ennek török nevű, qadīn tuzluğunak nevezett testvére vagy változata két tételben egy réz qavanosban és egy porcelán hoqqában volt elhelyezve. Fel van még jegyezve különféle fűszerekből és cukorból készített többféle csodaszer, ma'ğūn, pāte aphrodisiaque, mentából, gesztenyéből vagy tölgy makkjából, édes narancsból és gyömbérből. A gyömbérnek ma csak a neve van meg, de akkoriban nagy híre és becsülete lehetett, a már idézett vámnaplókban a messziről hozott fűszerfélék között a bors után az első helyet a gyömbér foglalta el, és Ali cselebi kamrájában is hét hoqqára való gyömbér ma'ğūn került elő. Ezeket a szereket hivatásos ma'ğūngu-k és 'attār-ok, a korszak patikusai, készen árusították, mint közhasználatú holmikat a leltár készítői felismerték és nevéükön tudták nevezni, és főleg öregedő férfiak nagy reménykedéssel fogyasztották, mert egyes esetekben tapasztalat és tudás, másokban vélekedés és óhaj gyógyító erőt tulajdonított nekik. Ali cselebi talán maga is készített ilyen javas pástétomokat. Volt ugyanis orvosságos könyve, volt több finom mérlege, az egyik borostyánból, ez nyilván patikamérleg volt, lehet, hogy a szerek őrlésére szolgált a már említett mosuszdaráló, és keverésükre külön kis patikuskanálka (mibla') is volt a háznál.

Az orvosságok csoportjába sorolható hat üveg víz is. Az egyikben Zemzem-víz volt, a mekkai szentkút vize, ennek a vallási meggyőződés gyógyító erőt tulajdonított, a mindennapi élet vallásos jellegű kelendőséget biztosított: a sokszor ébenfából faragott fésűt, tesbihet, fogtisztító fát (misvāk) jó volt időnként Zemzem-vízben megfürösztetni.¹⁵ Öt üvegben áprilisi vizet (āb-i nisān) tartott Ali cselebi, ez a tétel egyben példa arra a nem magában álló esetre, amikor a szó vagy kifejezés szótári ismeretében is értelmetlenül állunk annak tartalmi jelentésével szemben, akárcsak a hajdina vagy a kukorica esetében, az ezüst hoqqában.

A leltár egyes tételei az Ali cselebi házában talált pénzről is számot adnak. Ali cselebi ugyanis állami pénzeket kezelt, s a hagyaték leltározásának az volt az egyik célja, hogy ezek ne menjenek veszendőbe. A hagyatékban különböző pénznekem kerültek elő, amelyek magukban is értékes adalékot szolgáltatnak egy pénztörténeti tanulmányhoz. Volt köztük magyar arany (hasene-i māğāri), kétféle pápai arany (ḥasene-i qāss), szultáni arany, európai frank arany (ḥasene-i efrengi), ezüst érme, a forgalomból kiesett aqče, régi šāhī, 'osmāni nevű pénzek, az utolsó havárezmi szultán, a mongolok elleni harcokban 1231-

¹⁵ E. W. LANE III. 56. l.

ben elhalt Ğelāleddīn ekber által veretett 5 darab arany pénz (ezek Ali cselebi korában már 350 éves múzeumi pénzdarabok voltak), továbbá egy zacskó pénz, guruš és aqĉe érme, „az efendi pecsétjével lepecsételve”, ezt a leltározók nem számolták át. Az átszámolt pénzek értéke aqĉében is meg van adva, összes értékük török lábura átszámítva 114,734 aqĉét, hozzávetőleg mintegy 2000 tallért tett ki (ennyi volt nagyjában 1000 janicsár egyhónapi zsoldja), de hogy ebből mennyi volt Ali cselebié, az nem tudható.

Ali cselebi saját értékei ezen az ismeretlen összegben kívül főleg abban a ruhaanyagban álltak, ami feldolgozatlanul volt eltéve a lakásában. Feldolgozatlan ruhaanyag, posztó, vászonféle, jelentős mennyiségben került elő a hagyatékból. Atlasz kelme 7 tételben vörös, zöld és kék színben, csuha posztó 7 tételben lila, zöld és fekete színben, kemhā nevű selyem kelme 3 tételben, meg nem jelölt mennyiségben piros ind vászon, továbbá bāfte nevű kelme zöld színben 10 rőf, szalamander mintában 10 rőf, piros színben 7 rőf és egy darab mohér van feljegyezve. Különböző helyeken volt elhelyezve egy nadrágra való paszomány, kirbās nevű vászon két darabban és két tételben összesen 88 rőf, 4 $\frac{1}{2}$ rőf fehér vízálló vászon, turbánhoz való selyem. Továbbiakban néhány bulgarinak nevezett szintén orosz módra preparált vörös bőr, tüll terítő, ind bársony, ‘abāi dülbend, s itt-ott egyes kisebb darabok tették teljessé ezt a gazdagságot, nagyjában olyan kelmefajták, melyek neve a kész ruhadarabok felsorolásánál már előfordult. Értékben nem sokkal szaporítják ezt azok a holmik, amikre itt-ott díszes ébenfa, cédrus dobozokban vagy hoqqákban akadtak a leltározók, de Ali cselebi házában a jómódot bizonyítják. Ilyen apró drágaságok voltak 5 darab šāh destūr : „királyi diadém”, talán sisakforgó vagy hasonló fejdísz, női ékszerként két nyakra való fémkarika (tōq), az egyik feltehetőleg nemes fémből, mert tokja, tartója (zarf) is volt, öt arany gyűrű, nyolc ezüst gyűrű, borostyán gombok, ezüst pitykék, boglárok, egy puszpáng dobozban három ezüst bot, ezüst bāzbandek, egy magyar fibula (māĝār fibulasī), egyetlenegy darab, — maradványok és romok egykor kedves ruhadarabokból vagy egyéb tárgyakból, lomok, amelyek minden háztartásban megbújnak, mert tudat alatt vonzódást érez irántuk az ember, és könnyebb őket kerülgetni, mint eldobni. Bazári értékük azonban nincsen, s akkor sem volt, a magyarországi török uraknak általában nem voltak nehéz kincseik, minden értéküket könnyen magukkal tudták vinni.

Ali cselebi defterdári hivatalnok volt, és szolgálati viszonyából, hivatalnoki munkájából folyik gazdagsága írópapiros és írószerek dolgában. Hagyatékából egy török író embernek minden szerszáma kikerült.

Íróasztala Ali cselebinek nem volt, a törökök írás közben a papirost nem szokták vízszintes lapra fektetni, hanem a bal kezükben tartva írtak rá, az írószereket maguk előtt egy kis „elő-deszkán” tartották. Papiros különböző fajtákban olyan mennyiségben került elő 11 tételben a hagyatékban, amely a

közönséges szükségletet messze meghaladja. Ezek különféle nevű és fajtájú papirosok voltak : 16 darab eššānī papiros (talán irat?), 22 darab devletábádi, 5 ív devletábádi papiros, az azóta elpusztult indiai város után elnevezve, 46 ív indnek nevezett fehér papiros, kétszer két tasakra (deste), valószínűleg tíz-tíz ívre és egyszer öt tasakra való színes papiros, meg nem jelölt mennyiségű színes papiros további három helyen, és egyes papirosok gesztenyebarna (belüdi) színben.

A papiros szeletelésére Ali cselebinek papírvágó ollója volt, és külön másik ollója is.

Írótolla nádból volt, egy tételben 30 egyszerű tollát (qalem) és egy másikban egy vonalzó tollát (qalem-i ğetvel) említik. (Isztanbuli kätibok Perzsiában és Trapezunt környékén termelt írónádat tartották jónak.) A tollat tollmetsző késsel (qalemtrāš) maga metszette, tollmetsző késből különféle fajták és darabok kerültek elő a hagyatékban. Feltehetőleg keze ügyében feküdt egy korall nyelvű, vagy egy teknőc nyelvű tollmetszője. Távollabbi készletében 5 darab halcsontnyelvű, 18 és 7 darab közelebből meg nem jelölt nyilván egyszerűbb tollmetsző kése is a jegyzékbe került. A tollmetsző kések számára külön fenőkőve (bileġi-i qalemtrāš), a tollak metszésére három maqta'ja (a kéziratban مقدر, helyesen مقطع) volt. A maqta'k díszesre készített apró asztali tárgyak voltak, az egyik ébenfából, a másik halcsontból, a harmadik rézből, s arra szolgáltak, hogy a betokosodott nádtollat rajtuk pörceinteni vagy hegyezni lehessen. A tollat nem mártotta közvetlenül tintába, hanem tintás szivacsoshoz vagy posztódarabkához érintette. A tintába áztatott szivacsot vagy posztódarabkát egy ezüstműből való tartóban tartotta, tintakészlete egy nagyobb üvegben (qumquma) volt. Az írást a papiroson porzóval szárította fel, porzója (deqqa) külön tételben van megemlítve.

A leltárban fel van véve négy tasak (deste) aranyfüst (altun varaq), az aranyfüstből Ali cselebi aranyfestéket csinált. Erre Ali cselebi hivatalában nem volt szükség, mert vidéki defterháne arany festékekkel nem dolgozott, nem írt. Ezt Ali cselebi a saját munkáinál, kéziratok másolásánál, szövegekben a kiemelni kívánt szövegrészek leírásánál, az írás díszítésénél, a lapok tükrének keretezésénél használhatta, erre a célra külön vonalzója (a kéziratban مصدر, helyesen مسطر) volt. Az a feltevés, hogy iparszerűen mások számára készített másolatokat, nyilvánvaló anyagi jómódja miatt alig hihető.

Ali cselebinek volt körzője is vashól (perkāl 'an āhen), pénz vagy egyebek mérésére mérlege ehhez való súlyokkal, dirhemekkel. Szivacsát sünger néven két helyen, ispong néven egy harmadik helyen említik, ő arra használta, hogy tollát megtintázza rajta, vagy — természetesen egy másik darabbal — a papirost preparálja. A preparálás abban állt, hogy a papirost bizonyos keményítő oldattal bekente és megfényesítette ; a fényesített papiros és a koromfekete tinta színe között ugyanis éles kontraszt állt elő, ami az írást kellemesen kidomborította, és ezt az írással foglalkozó emberek sokra becsülték.

Ali cselebi mint pénzügyi számvevő (defterdār muḥāsebeḡisi) bizonyára gyakran bejárt a defterhánéba. Ma a budai defterháne helyét nem ismerjük (csak sejteni lehet, hogy a török kincstartó talán a királyi tárnokmester házában kapott szállást), és azt sem tudjuk, hogy olyan tisztviselők, amilyen Ali cselebi volt, hivatalos teendőjüket kizárólag a defterhánében végezték-e. Úgy látszik, hogy otthon is csinálhattak ilyen munkát, erre abból lehet gondolni, hogy Ali cselebi hagyatékában sok hivatalos irat került elő. A leltározók 15 tételben deftereket, ruznāmčékat, törvénykönyveket, továbbá jelentős mennyiségű hivatalos iratot is feljegyeztek, amelyek ta'liq, nesih, dīvānī és sūliḡ típusban voltak írva, tehát hatósági iratok és bírósági végzések voltak. E hivatalos iratokon kívül előkerült egy tekeres írás a nagynevű szépeniró (kalligrafus) Qarahiṡārī tollából, aki Törökországban az írást művészi fokra emelte („yazīnīn Qarahiṡārī dir aḡartan yūzünü”), és feltehető, hogy Ali cselebi a szépenírásban is képezni kívánta magát. Végül jelentős számú könyvet sorol fel a jegyzék, amelyek között a pénzügyi szakirodalmat törvénykönyvek, értekezések, iratgyűjtemények és iratminták képviselték.

A tárgyak ismertetésénél már eddig is feltűnhetett, hogy India és boldog Arábia (Jemen), Kandahár és Kína neve mint jelző vagy származáshely Ali cselebi dolgai mellett oly gyakran előfordul, mintha ezek a helyek közelebb estek volna Ali cselebi budai otthonához, mint bármely szomszédos ország vagy város a hitetlenek, a gyaurok világából. Még jobban kitűnik ez az állapot, hogy tudniillik Ali cselebi Budán egy hemiszféra határán érezhette magát, Ali cselebi könyveiből és írásaiból. Kjáfiri írás és nyelv csak egyetlenegyszer szerepel Ali cselebi hagyatékában, akkor is mint burkoló papír egy köteg írópapiros megóvásához. Ali cselebi sok könyve ma Budától távoleső nyelveken szólt, arabul, perzsául és törökül volt írva, és e három nyelven az arab, perzsa és török világ ismereteit továbbította Ali cselebi felé, s három helyen feljegyzett arab és perzsa szótárai, amelyek közül kettő perzsa, egy arab szótár volt, szintén ehhez szolgáltak segédeszközül. Könyvei címéből azonban nem mindig lehet megállapítani, hogy egy-egy munka milyen nyelven volt írva, mert ugyanaz a cím jelenthette a könyvet eredeti nyelvén és fordításban is, s azonkívül török könyveknek arab és perzsa címe is lehetett.

A könyvek között az első helyet a Korán és a Sūre-i en'ām címen ismeretes Korán részletek kapták; Āyet-i šerif címen két további ide tartozó könyve is fel van tüntetve. Ezek természetesen arab nyelvűek voltak, s talán ilyen volt az esőért való ima (istisqānāme) és a Kitāb-i ṡahāret című könyv, amely a rituális mosakodás szabályait foglalta össze. Perzsa nyelvű vallási tartalmú könyv volt a Meḡālis al-uṡṡāq című, amely Allah iránti szerelemre gyulladt 74 misztikus sejk életrajzát tartalmazza. Török nyelvű ide tartozó munkák voltak a Šavāhid al-nubuvva című, Mohamed próféta voltát igazoló „nagy török könyv”, a Hadīṡ-i erba'in, azaz 40 hadīsz fordítása, Mózes története és az

„Evangéliumi szentek élete”: Tezkere el-evliyā el-inġil. Több vallási vonatkozású munka nyelve pusztán a címből nem állapítható meg, ilyenek voltak a Meġma‘-i riġāl el-ġayb, a Risāle-i beyān-i ittiḥād-i evliyā el-kirām, a Ğevāḥir el-ma‘anī el-taṣavvuf.

Ali cselebi történelmi könyveket is olvasott, a történelem iránti érdeklődése mellett tanúskodnak egyes török és perzsa nyelvű könyvei. Török nyelvűek voltak a Tevāriḥ-i āl-i ‘Osmān („az Oszmán dinasztia története”), a Tevāriḥ-i türki („Török történelem”), Ibn-i Ğelāl „Tāriḥ-i Miṣir” („Egyiptom története”) című munkája. Perzsa nyelven olvashatta Ali cselebi Tamerlán históriáját, a Timurnāmét, ez hihetőleg azonos a Zafarnāma-val, amiből a közelmúltból F. TAUER munkájából ismerünk egy nyomtatott kiadást, továbbá egy Fārisi tevāriḥ („Perzsa történelem”) című munkát, amelynek eddig a katalógusokban nem tudtam nyomára akadni. Nem tudható, hogy milyen nyelvű volt egy politikai tárgyú munkája, a „Királyokhoz szóló intelmek”, keleti címén: Naṣāiḥ el-mulūk.

Egyes könyvei az ismeretek és vélekedések további területeire vezették őt. Raṣadnāme címen volt egy csillagászati könyve, amihez hozzátartozott egy más helyen feljegyzett rézből való asztrolábium (uṣṭurlāb); ha ki akarta számítani valamely csillag, vagy a hold és a nap magasságát, ezzel az eszközzel küszködött. Volt orvoslással foglalkozó török nyelvű könyve, sakk könyve, enigmákat és talalós kérdéseket tartalmazó könyve, meg nem jelölt nyelvű jóskönyve, és török nyelvű álmoskönyve. Az utóbbi kettő tulajdonképpen tiltott könyv volt, a vallás ugyanis mind az álmofejtést, mind a jóslást tiltotta, mert ezek a jövőbe akarnak betekintést nyújtani, pedig a jövőt csak Allah tudja. A levante népei azonban másképpen gondolkoztak (az álmoskönyvnek nálunk is „egyiptomi” álmoskönyv volt a neve, és fél századdal ezelőtt vásárokon, búcsúi sokadalmakon nagy keletje), a jóslás és az álmofejtés a törököket is századokon keresztül rabságban tartotta; a régi krónikák alapján köztudomású, hogy a dinasztiaalapító Oszmán a XIII. században álmában előre látta családjá ragyogó jövőjét, azt pedig újabbkori udvari historiográfusok munkájából tudjuk, hogy a XVIII. század végén, az akkori orosz—török háborúban nagy török csatavesztések előtt az udvari főcsillagász, a műnēġim baṣī, a csillagok állásából hivatalosan állapította meg, hogy itt van a kitűnő alkalom az ellenség megverésére.

Ali cselebi könyveinek a nagyobbik fele mégis a szépirodalom körébe tartozott. Több mint negyven könyve címében ugyanannyi nagyhírű munkát ismerünk fel, s e könyvek nagyobb fele perzsa nyelvű. Ali úr birtokában megvoltak a nagy perzsa klasszikusok: a Šāhnāmenak egy úgynevezett nagyméretű (büyük qīṭ‘a) példánya, a többektől megénekelte Yūsuf és Zuliḥa két példányban vagy két változatban (a szerző nincs megnevezve), ugyanígy a Hulāṣa-i ḥamsa című munka, szintén két példányban vagy két változatban, az egyik az 1201-ben meghalt Nizāmi munkájának van jelezve; az 1389-ben

elhunyt Hāfiz két példányban, Nārūngāt, Sevdāi divánja, az Ali cselebi névrokona, az 1543-ban elhunyt bruszai Ali cselebi által fordított Humāyūnnāme, a Hūsni-zejl-i Āheni, Türki manzūm-i külli, Lāğiverdi. Ali cselebi nemcsak a régi klasszikusokat olvasta, hanem kortársai munkáit is. A régebben elhalt kortársak közül megtalálható volt nála Ğāmī (meghalt 1492-ben) divánja és a Silsilet al-zahab című munka, az utóbbi három példányban vagy változatban, Hilālīnak (meghalt 1530-ban) Šāh ve derviš című munkája, ennek egy másik példánya Šāhī és Āsafī divánjával együtt, a közvetlen kortársak közül a Bagdadban élő Fuzūli (meghalt 1562-ben) divánja, Šabtavī (meghalt 1590 körül) Šāh ve gedā („A király és a koldus”) című munkája. A nevesebb szerzők közül vagy tíz munkánál fel van tüntetve, hogy azok aranyozott perzsa kötésbe (bā ğild-i ‘aĝem) voltak kötve, a könyvkötésben ugyanis a törökök a perzsákat tartották mestereiknek.

Külön csoportot képeztek Ali cselebi szépirodalmi könyvei között a gazelék, azok a rövid versek, amelyekben arabok, perzsák és törökök szinte már Mohamed óta — vagy még előbb is — azon szoktak tépelődni, hogy mi végre van a földön bor, szépség és szerelem, és mit kap ezektől vagy ezekből az ember. A leltárban említve van a Ğazeliyyāt-i selātīn-i māziyye (”Régi szultánok gazeljei”) című gazel-gyűjtemény, meg vannak nevezve Mā‘ānī gazeljei, azonkívül jelezve van nyolc tételben közelebbi megjelölés nélkül további nyolc kötet gazel, és tartalmának megjelölése nélkül tizenkét másik kötet, amelyek nagyon valószínűn szintén tartalmaztak gazeleket. A gazel tehát az az irodalmi műfaj volt, amely Ali cselebit különösen érdekelte, s egyik könyve, egy poetika (Kitāb-i baħr el-me‘ārīf), amelyet szintén kortárs írt Szülejmán szultán fia, Musztafa herceg számára, arra szolgált, hogy a verselés szabályait lehessen belőle megtanulni.

Ez a dolgozat az első időkben olyannak ígérkezett, hogy betekintést fog nyújtani egy vidéki török úr otthonába a XVI. században. De a hagyatéki leltár nagyszámú, léleknélküli tételeinek boncolása és számtalan lelkes vitatása nyomán egyik szaktársunkkal, NÉMETH GYULÁVAL, nyomról-nyomra előkerült maga a török úr, az ember is; mert otthonát rendszerint maga az ember alkotja meg, és otthona jellemzi az embert.

De az otthon is, az ember is sokágú és sokrétű, és nem könnyen ismerhető meg. Ali cselebi otthona és maga Ali cselebi is ilyen volt.

Amikor a hivatalos leltározók nyomán Ali cselebi sok cizellált nyelvű kardját, egyéb fegyvereit, nagyszámú lószerszámát, aranyozott kengyelvasát vettük sorra, ezek ismertetésénél arra lehetett gondolni, hogy Ali cselebi rangos katona volt, amilyeneket az akkori idők nem hagytak munka és kenyér nélkül; amikor prémeikkel megrakott 30—40 köpönyegének leírását olvastuk végig, arra lehetett gondolni, hogy szerette a pompát és érthette a módját; amikor kőkorsókban tizennégy féle šarābjával ismerkedtünk, a tizennégy öreg korsó

is oda illett addig elképzelt jellemvonásához. De amikor ismertetésünk utolsó szakaszában Ali cselebi 119 könyvén tekintünk végig, megakadunk Ali cselebi megítélésében.

Ali cselebi ugyanis — mint már említettük — 1587-ben halt meg, másfél évszázaddal azt megelőzőleg, hogy egy bizonyos kolozsvári Ibrahim, akit a törökök úgy hívnak, hogy Ibrahim müteferrika, a törököket könyvet nyomtatni megtanított. Ali cselebi tehát másfél évszázaddal a török könyvnyomtatás megindulása előtt, 119 kézzel írott könyvet mondott a magáénak, és olyan változatos tartalmú könyvtárat tartott a házában, amilyen talán ha volt még egy-kettő a szultán magyarországi tartományában.

Sok köpönyege, fényes fegyverei és lószerszámai anyagi jómódját, katonai felkészültségét mutatják, — könyveiből szellemi érdeklődésének különböző szakaszaira, műveltségére, az értelmes emberre tudunk következtetni. Könyvei alapján elképzelhetjük a művelt kancellistát, aki törvénykönyveken és a rendeletek tárán kívül a török „századokat” olvassa, nemcsak a dicsőségeseket az Oszmán-ház győzelmeiről, hanem Tamerlán harcait is, s ezekben a törökök nagy vereségét és az Oszmán-házi szultán megalázását; tisztelhetjük benne a literátus cselebit, aki kéziratban olvassa az akkor ötszáz éves Firdausit, és a modern egykorú Fuzulit; gyaníthatjuk benne talán a vallási tépelődőt, aki a Korán mellé megszerezte Mózes történetét és „Az evangéliumi szentek életét”; sejthetjük az ismeretlen török humanistát, aki a rituális mosakodás szabályai mellett Hāfiz kétszázéves erotikus verseit is ismerni kívánta; és tisztán látjuk benne a líra iránt vonzódó nagy embert, aki Magyarországon török gázeleket gyűjtött a XVI. század végén, amikor Balassi török költők nyomán, gázelek nótájára is szerzett szép magyar verseket.

Sok könyve, főképpen sok szép verses könyve az állami számvevők és hivatalnok emberek sorából kiemelve, magasabbra helyezi Ali cselebit, az olyanok közé, akiknek közük volt a szép literatúrához. Ezért szükséges, hogy megkülönböztessük már említett névrokonától, Ali cselebitől, aki bruszai volt, mert ő is Ali cselebi, megkülönböztetésül: *Budai Ali cselebi*.

Budai Ali cselebi otthona és egyénisége megismeréséhez ez az összefoglalás nagyon szerény eszköz, olyan szerény, mint egy múzeumi kiállítás anyagához a kiállított anyag: a képek és könyvek, a kardok és köpönyegek bemutatása nélkül a nyomtatott ismertető kalauz. De ez az ismertető kalauz csak előzetes jelentés; ha az évszázadok papírmalmái nem jól örültek és nem zúztak össze minden írást, valaki még bizonyára beszélni fog Budai Ali cselebiről.